

شاخصه های تمدن اسلامی در قرآن

آرزو آلبوغیش^۱

چکیده

تمدن نام خلاصه پیشرفت های انسانی در زمینه های مختلف است و از آنجا که فطرت انسان دارای مقتضیات متنوع است، تمدن جامعه انسانی نیز شامل تنوعاتی می باشد و بر اساس عقاید و منهج فکری انسان ها این تمدن بشر رنگ های مختلف به خود می گیرد اما تمدن به تنهایی نمی تواند پاسخگوی همه نیازهای انسان باشد و از آنجایی که اسلام یگانه دین کاملی است که سعادت بشر را با رهنمودهای خود در دنیا و آخرت رقم زده است ؛ پس تمدن نیز باید اسلامی می باشد . ظهور اسلام و مجموعه آموزه های الهی در کتاب مقدس قرآن مسیر انسانیت را از سمت و سوی جهالت و نادانی به سمت هدایت و ترقی تغییر داد. شکل گیری تمدن اسلامی از هجرت پیامبر از مکه به مدینه آغاز شد . قرآن ویژگی ها و شاخصه های آن را در آیات مختلف خود بین کرده است که در این مقاله در صدد بیان تعدادی از آنها هستیم .

کلیدواژه : تمدن، تمدن اسلامی، شاخص.

^۱ سطح ۲، مدرسه علمیه کوثر خرمشهر arezoalboghoobesh@gmail.com

مقدمه

دین مبین اسلام به عنوان تنها دینی است که به تمام ابعاد زندگی انسان توجه ویژه ای نموده است . اسلام دین تربیت و تمدن ساز است و نقطه آغاز شکوفایی تمدن اسلامی ، قرآن کریم با معرفی ویژگی ها و شاخصه های تمدن اسلامی جامعه را به تشکیل این تمدن عظیم فراخوانده و چگونگی ساختن یک جامعه متمدن را به انسان آموزش داده است .

از پژوهش های پیشین که در این زمینه صورت گرفته می توان به نمونه ای از جمله کتاب « سیر تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی » اثر « محمدرضا خسروی » اشاره کرد ، در این کتاب در مورد اوضاع اجتماعی - سیاسی کشورهای بزرگ در عصر بعثت و ظهور اسلام ، پیشرفت مسلمانان در علوم مختلف و... صحبت شده و از شاخصه های تمدن اسلامی در قرآن سخنی به میان نیامده است. در این نوشته به بیان چند شاخص از شاخصه های قرآنی تمدن اسلامی پرداخته شده است. با توجه به اهمیت تشکیل تمدن اسلامی که هم در قرآن به آن تاکید شده و هم در کلام ائمه اطهار «علیهم السلام»، علما ، اولیا و بزرگان به چشم می خورد ، در مقاله پیش رو برآنیم که شاخص های معدودی از قرآن که در شکل گیری تمدن اسلامی بسیار مهم هستند و نیز شاخص های قرآنی که رهبر معظم انقلاب « مد ذله العالی » به آن ها اشاره کرده است را بیان کنیم.

سوال اصلی:

شاخصه های تمدن اسلامی در قرآن کدامند؟

مفهوم شناسی

تعریف تمدن

کلمه «تمدن» در لغت از کلمه «مدینه» گرفته شده و به معنای «شیوه زندگی در جامعه شهری» است. به بیان دیگر تمدن عبارت است از مجموعه اندوخته های مادی و معنوی انسان ها.

بنابراین اختراعات، اکتشافات، اندیشه‌ها و... جزو تمدن به حساب می‌آیند.^۲ زمانی که پیامبر(ص) یثرب را با قوانین و مدیریت منضبط، و به شهری مدنی و دولت شهری اسلامی تبدیل کرد، نامش به مدینه النبی تغییر یافت. بنابراین تمدن در اصطلاح، نوع خاصی از توسعه مادی و معنوی است که در جامعه ویژه رخ می‌نماید. تمدن مجموعه‌ای پیچیده از پدیده‌های اجتماعی قابل انتقال، شامل جهاد دینی و مذهبی، اخلاقی، زیباشناختی، فنی یا علمی مشترک در همه اجزای یک جامعه وسیع و یا چندین جامعه مرتبط با یکدیگر است.^۳

تمدن اسلامی

تمدن اسلامی بیانگر همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد. تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد. بدین ترتیب، تمدن اسلامی از همه ویژگی‌ها تمدن الهی در چارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم(ص) برخوردار است. به اعتقاد ابن بنی برای حصول تمدن اسلامی، باید مجموعه‌ای از شروط اخلاقی و ماده حاصل گردد.^۴

تعریف شاخص

شاخص در لغت به معنای برآمده، مرتفع، چشمگیر، برجسته و آن چیزی است که مقدارش ماهیت چیزی را معین می‌کند. هر تمدنی شاخصه‌هایی دارد. ثبات پایداری در نظام شهری، داشتن حکومت، ایجاد تخصیص، مراکز اجرایی، قوانین ثابت، مراکز اقتصادی، نهادهای علمی و داشتن نظام اخلاقی از شاخصه‌های تمدن‌ها است. از آغاز ظهور اسلام همواره معیارها و شاخصه‌هایی برای رشد و پیشرفت وجود داشته است که حضور آنها در تمدن اسلامی برای همه دوران‌ها لازم و

^۲ سیدی، تمدن اسلامی، ص ۷.

^۳ www.porseman.com

^۴ اکبری، رضایی، واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری ص ۶.

واجب است و نبود هرکدام از این شاخصه‌ها می‌تواند مسیر پیشرفت و ترقی تمدن اسلامی را به چالش بکشد، از جمله محوریت قوانین قرآنی، خرد ورزی، علم، اخلاق، مجاهدت در راه خدا، حکومت مردمی، پرهیز از تحجر، ایجاد رفاه عمومی، استقرار عدالت، دوری از اقتصاد مبتنی بر ربا و تکاثر و غیره. اما با پیشرفت بشر قطعا معیارها و شاخصه‌های جدیدی نیز مطرح گردید اگر تمدن اسلامی قصد پیشرفت در دنیای مدرن را دارد ناگزیر از توجه به آنهاست.^۵

تمدن و نیاز به دین

تمدن هرروز ابزار جدیدی عرضه می‌کند اما به عوض کردن خود انسان قادر نشده است و او را همانطور کهنه باقی گذاشته است. متاسفانه علم و تمدن به تنهایی قادر نیست انسان را عوض کند. همه ناراحتی‌های روانی بشر از ناحیه خود و دیگران ناشی از بی علمی و جهالت نیست. بیشتر آنها ناشی از خود و شخصیت او است. فقط ادیان هستند که هدفی روشن و معنوی و فلسفه‌ای صحیح برای زندگی عرضه می‌دارند و میل‌ها را از بستگی و انحصار خارج می‌کنند. نقش مهم دین در اجتماع این است که نوعی انقلاب فکری و وجدانی به وجود می‌آورد که در آن عواطف، احساس‌ها، هدف‌ها، ایده‌آل‌ها و معیارها به طور کلی جهان بینی انسان‌ها عوض می‌شود.

دین اسلام، انسان‌ها را عوض می‌کند؛ طرز فکر، سیستم اندیشه و فکر و بالاخره ارزش‌اشیا را در نظر آنها تغییر می‌دهد. آنچه از علم و تمدن ساخته نیست فقط از دین و ایمان ساخته است. اسلام با «أَنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ»^۶ ارزش پول، رنگ، نژاد و تشریفات را پایین آورد و ارزش فضیلت و تقوا را بالا برد.

^۵ همان، ص ۵.

^۶ حجرات، ۱۳.

شکل گیری تمدن اسلامی

تمدن اسلامی با تولد اولین حکومت اسلامی در مدینه پیامبر(ص) شکل گرفت و با نهضتی علمی و بی مانند، به محوریت قرآن و سیره پیامبر(ص) به اوج شکوفایی رسید. به واقع، دین اسلام خالق تمدنی عظیم و همه جانبه شد، ملل گوناگون را به یکدیگر پیوند داد و این سرمایه را در کمک به علم و تمدن بشری هزینه کرد.

بادرنگ در تاریخ، به ارزش عظیم و غرور آمیز خدمات اسلام به تمدن بشری و دیون بسیار سنگین اروپای امروز به تمدن اسلامی واقف میشویم.

اسلام دین رشد است و نشان داد که عملاً می تواند جامعه را به جلو ببرد. ویل دورانت در تاریخ تمدن می گوید:

تمدنی شگفت انگیز تر از تمدن اسلامی وجود ندارد اگر اسلام طرفدار ثبات، جمود و یکنواختی می بود باید جامعه را در همان حد اول جامعه عرب نگه بدارد. در حالی که تمدن های وسیع مجاور را در خودش جمع کرد و از مجموع آنها تمدن عظیم تری را به وجود آورد.

اسلام وابستگی های بیهوده را از بین برد و وابستگی هایی پولادین به وجود آورد. غلبه اسلام، غلبه اندیشه های نو بر اندیشه کهنه بود نه غلبه قومی بر قوم دیگر غلبه اسلام غلبه عدالتخواهی و پرهیزگاری در ستمگری و تبهکاری بود.

اسلام به شکل های زندگی توجه ندارد. به اینکه شکلی از شکل های زندگی را تثبیت کند بلکه همیشه به روح زندگی توجه کرده است و به همین جهت از تصادم با پیشرفت های زندگی پرهیز دارد؛ زیرا آنچه علم و صنعت و تکنیک آن را پیش می برد؛ صورت زندگی و ابزار زندگی است.^۷

^۷ پورامینی، تمدن اسلامی، ص ۱۹.

اولین هدف بعثت پیامبران دعوت انسان ها به یکتا پرستی و ایمان به خدا است.

«وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»^{۱۶}

ترجمه: و در حقیقت در میان هر امتی فرستاده برانگیختیم تا خدا را بپرستید و از طاغوت

بپرهیزید.

در اندیشه رهبر معظم انقلاب در درجه اول، نیاز تمدن نوین اسلامی به ایمان مطرح است. ایشان معتقدند جدایی دیانت از سیاست از مظاهر شرک است که تا مسلمانان به همه ابعاد اسلام که سیاست نیز یک بعد مهم آن است که ایمان نیاورند، وارد اسلام واقعی نمی شوند. معظم له نقطه اصلی در تمدن اسلامی را ایمان به خداوند سبحان و به معنای عمیق توحید ناب معرفی می کنند و معتقدند یک نقطه اصلی وجود دارد و آن، ایمان است و ما باید به تعیین هدفی می پردازیم که به آن ایمان پیدا کنیم.

ایشان معتقدند که بتونیم آن پیشرفت ترین بخش ها میسر نیست و کار به نحوه صحیحی انجام نمی شود. بنابراین مهمترین شاخص جامعه و تمدن نوین اسلامی در اندیشه رهبر انقلاب همان خدامحوری و ایمان به خالق انسان هاست که باید در همه سطوح جامعه اجرا شود و روابط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بر اساس آن شکل می گیرد.

خردورزی

رهبر معظم انقلاب بر (خردورزی) به عنوان مهم ترین بن مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی تاکید دارند. در لسان روایات، یک ساعت اندیشیدن در آغاز و فرجام زندگی و اعتقادات دینی که نوعی خرد ورزی است از عبادت چندین ساله برتر شمرده شده است. خداوند در قرآن ۳۰۰ مرتبه انسان را به خردورزی دعوت کرده است.

^{۱۶} نحل، ۳۶.

همچنین امام(ره) معتقدند انسان به طور کلی سه نشئه دارد و صاحب سه مقام و عالم است- نشئه آخرت، عالم غیب و مقام روحانیت و عقل؛ نشئه برزخ و عالم متوسط بین العالمین و مقام خیال؛ نشئه دنیا و مقام مُلک و عالم شهادت- از این رو، به اعتقاد ایشان انسان است سه لایه عقلی، قلبی و ظاهری برخوردار است که بعد عقلی، نیازمند به کمال؛ بعد اخلاقی نیازمند به تربیت؛ و بعد برای عقل، کمال و برای قلب تربیت و برای جوارح حسی، عملی مناسب محسوب می شود.

ایشان معتقدند به سه سطح برای عقلانیت انسان هستند ا.لف : (عقلانیت معرفتی)؛ ب: (عقلانیت اخلاقی)؛ ج: (عقلانیت ابزاری). از دیدگاه امام (ره) مراد از عقل مستند به حدیث شریف(العقلُ ما عُبِدَ بِهِ الرَّحْمَن) عقلی سلیم است که بتواند انسان را به ارزش‌های انسانی برساند؛ بنابراین، از دیدگاه ایشان ، ممکن است شخصی دانشمند باشد، اما عقل نداشته باشد و دانش خود را صرف فساد و تباه کردن ملت‌ها کند.^{۱۷}

ارکان ، مبانی و چارچوب نظری دیدگاه رهبری معظم انقلاب در حوزه تمدن سازی نوین اسلامی ، برگرفته از مبانی فکری امام(ره) است در برخی موارد شکوفاسازی، گسترش و تکمیل آن مبانی است. چنانچه معظم له در مراسم اولین سالگرد ارتحال امام(ره) تصریح نمودند(راه ما همان راهی است که امام بزرگوارمان ترسیم کردند).

مقام معظم رهبری عقلانیت را یکی از شاخص‌های بارز و مهم تمدن اسلامی است، چنین تعریف کرده اند: (عقلانیت یعنی نیروی خرد انسان را استخراج کردن و آن را بر تفکرات و اعمال انسان حاکم قرار دادن. برای تشکیل مدینه فاضله و امامت واحده اسلامی و تمدن بزرگ اسلام، باید عقل را معیار و ملاک قرار بدهیم. اولین کار در این راستا این است که تقویت

نیروی عقل و خرد در جامعه انجام شود. عقلانیت به معنای محافظه کاری، مسامحه و ستاهل نیست.

همچنین به اعتقاد ایشان از مشکلات بزرگ مسلمانان، به کار نبستن عقل و خرد خدادادی است که سبب خسارت های مادی، معنوی، دنیوی و اخروی شده و تشکیل امت بزرگ واحد اسلامی را با اخلال مواجه کرده است. معظم له دوره روحانیت غربی از عقلانیت و خرد ورزی در دوره قبل از رنسانس را عامل اصلی پیدایش تمدن منحرفه غربی معرفی می کند.

علم

رسالت پیامبر با خواندن آغاز شد و این باعث تفاوت اسلام با سایر ادیان شد. در جایی از قرآن می فرماید: «.... وَقُلْ رَبِّیْ زِدْنِیْ عِلْمًا»^{۱۸} درگاه الهی افزایش علم خود را طلب کند. قرآن در آیه ۹ سوره زمر بر برتری عالمان بر کسانی که از این ارزش برخوردار نیستند تصریح کرده است. (منظور از ارزش همان علم است). و در جای دیگری می فرماید کسانی که اهل علم نیستند پیوسته سرزنش می شوند. نکات فوق بیانگر اهمیت علم در قرآن است. در قرآن علم و ایمان در کنار هم است: «وَقَالَ الَّذِينَ أُتُوْا الْعِلْمَ وَالْإِيْمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ»^{۱۹}. سفارش های مکرر پیامبر (ص) در مورد دانش افزایی مسلمانان بسیار فراوان است که گاهی موجب توجه به عموم پژوهشگران شده است. از این رو در اندیشه رهبر معظم انقلاب، مجاهده علمی و شکستن مرزهای علم چراغ تمدن اسلامی است. به اعتقاد ایشان فردای بدون علم تاریک است و چراغی راه تحقق و تمدن اسلامی مجاهده علمی است. به اعتقاد ایشان، ارزش علم منوط به معنویت است و علم بدون معنویت فاقد هرگونه ارزشی است. زیرا علم بدون معنویت همان چیزی میشود که اکنون تمدن غربی با آن مواجه

^{۱۸} طه، ۱۱۴.

^{۱۹} دوم ۵۶.

است. دیدگاه راهبردی امام (ره) در زمینه علم به عنوان یکی از ارکان و مبانی تمدن نوین اسلامی آن است که همه علوم با نیت «الهی» محسوب می‌شوند. همچنین تقارن علم با عمل، ضرورتی تام دارد؛ به طوری که علم و عمل دو بال ای هستند که انسان را به مقام انسانیت می‌رسانند. بنابراین علم تنها اثر ندارد بلکه گاهی مضر است و عمل بدون علم بی نتیجه است.

تشکیل امت واحده اسلامی و تمدن نوین اسلامی را به عنوان یک آرمان و هدف عالی می‌توان از اولین روزهای پیروزی انقلاب اسلامی در کلام و سخنان رهبران انقلاب اسلامی مشاهده نمود.

نتیجه گیری

عنوان مقاله شاخصه های تمدن اسلامی در قرآن می باشد. تمدن به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی همه نیازهای مادی و معنوی انسان باشد تمدن همراه نوشته عینی جامعه و پیشرفت آن در علوم مختلف است از آنجایی که دین اسلام بود که رشد علمی و پیشرفت‌های مادی را برای مسلمانان مسیر خود ساخت؛ ضرورت و امنیت اسلامی بودن تمدن معلوم میشود و برای رسیدن به تمدن اسلامی شناخت شاخصه های آن از اهمیت خاصی برخوردار است. یکی از مهمترین معتبرترین منابع ای که می‌تواند به شناسایی شاخصه های تمدن اسلامی به انسان کمک کند قرآن است. شاخص هایی مانند: شاخص امنیت و رزق، شاخص تکذیب گرایی، شاخص پرورش عالمان متعبر، شاخص پرورش افراد خازن و نیز از جمله شاخص‌های هستند به عنوان برای تمدن اسلامی نام برده است.

رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی) باتکیه بر تعالیم و آیات قرآن شاخص‌های تمدن اسلامی معرفی کرده است. استفاده از این راهنمایی ها جامعه اسلامی به شکوفایی و گسترش تمدن اسلامی کمک کند تا سرانجام به آرمان‌های بزرگ اسلامی دستیابی پیدا کند.

فهرست منابع

✽قرآن

- ۱-پور امینی، محمد باقر، تمدن اسلامی، تهران: انتشارات کانون اندیشه جوان، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه. ش.
- ۲-سیدی، حسین، تمدن های بزرگ جهان تمدن اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه موسسه فرهنگی و برهان، چاپ سوم، ۱۳۹۱ ه. ش.
- ۳-اکبری، مرتضی، رضایی، فریدون، «واکاوی شاحضه های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (مدضله)»، اسلامی الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی ۱۳۹۴ ه. ش، شماره ۵.
- ۴-البدالخانی، ساجده، «نقش قرآن در شکوفایی تمدن اسلامی» جامعه المصطفی العالمیه-مجتمع آموزشی بنت الهدی.
- ۵-جاودانی صبور، مجید، حسنی، مصطفی، «چیستی و شاخصه های تمدن اسلامی از منظر قرآن کریم» شبکه اشتراک محتوا حرم رضوی، ه. ش ۱۳۹۵ شماره ۷۵.
- ۶-ipoda.ir-
- ۷-porseman.ir-
- ۸-vasael.ir-